

Le Secret du Roi, hertigen av Choiseul och Sverige 1766–1770

Det storpolitiska spelet har väl knappast någonsin tett sig svårare att genomskåda än under kabinettspolitikens tid på 1700-talet. Den relativa frånvaron av konstanta motsättningar, som kunde göra makternas gruppering självklar i varje uppkommande konflikt, gav gång på gång projektmakare i regenternas omgivning tillfälle att praktiskt pröva sina hugskott på det storpolitiska fältet. Inte minst den franska utrikespolitiken på Ludvig XV:s tid ter sig ofta dunkel till sina syften och motiv. Något som starkt bidrar till att göra huvudlinjer och inflytelser inom denna svåråtkomliga för forskningen, är existensen av ett hemligt kabinett, le Secret du Roi, vid sidan av den officiella utrikesledningen. Ideligen har man vid studiet av Ludvig XV:s utrikespolitik anledning att fråga sig, i vad mån le Secrets syn på problemen har skilt sig från utrikesministerns och i vilken utsträckning den hemliga diplomatin har försökt och lyckats påverka den officiella utrikespolitiken. Särskilt den polska frågan fångade i hög grad le Secrets intresse, men även de svenska förhållandena var ofta föremål för stor uppmärksamhet från det hemliga kabinetts sida.

Problematiken kring förhållandet mellan den officiella och den sekreta franska sverigepolitiken har beaktats inom forskningen, senast och utförligast i Helle Stiegungs doktorsavhandling »Ludvig XV:s hemliga diplomati och Sverige 1752–1774».¹ Stiegungs undersökning har lett fram till en reviderad syn på de båda maktpolernas inställning och verksamhet i den svenska frågan under tiden från vintern 1771–72 till våren 1773, alltså perioden närmast före och efter Gustav III:s revolution.

Tidigare har man menat, att det främst var le Secret, som yrkade på att man för att öka kungamakten i Sverige och säkra franskt inflytande på landets politik borde välja den revolutionära vägen.² Ut-

¹ HELLE STIEGUNG, Ludvig XV:s hemliga diplomati och Sverige 1752–1774. *Bibliotheca Historica Lundensis* VIII, Lund 1961.

² J. V. A. DE BROGLIE, *Le Secret du Roi*, II, s. 411 f. E. TEGNÉR, Bidrag till

rikesministern d'Aiguillons roll i samband med revolutionsförberedelserna skulle däremot enligt vissa forskare ha varit av det mera underordnade slaget.³ Stiegung har emellertid visat, att förhållandet snarast har varit det motsatta. Det var det ekonomiska och moraliska stödet från den franska statsledningen, som hade den väsentliga betydelsen för genomförandet av 1772 års revolution och för säkerställandet av dess resultat.⁴ Le Secrets ledare, greve de Broglie, ställde sig däremot snarast negativ, när han fick reda på revolutionsplanerna, även om han inte direkt ingrep mot dem; han uppfattade dem inte som franskinspirerade utan som ett frångående av den hovsamma och försonliga linjen från Gustav III:s sida.⁵

Under tiden närmast efter Gustav III:s revolution, vinterhalvåret 1772–73, hotades Sverige av anfall från sina grannmakter. d'Aiguillon planerade då en militär undsättningsexpedition. Inom en tidigare forskning har det gjorts gällande, att även le Secret yrkade på en sådan aktiv politik från Frankrikes sida.⁶ Stiegung har emellertid här kunnat fullfölja sin upptäckt beträffande le Secrets allmänna hållning och visa, att de Broglie ansåg utrikesministerns linje alltför riskabel och i stället ville, att man närmast skulle inrikta sig på att skapa en mot Ryssland riktad sydeuropeisk koalition.⁷

Det är förvisso ett viktigt resultat Stiegung här har nått. Det blir naturligtvis av betydelse för 1772 års revolutions historia, men främst kastar upptäckten ökat ljus över det invecklade maktspel, som bestämde Frankrikes utrikespolitiska kurs under le Secrets sista tid. Stiegung låter emellertid sin omvärdering av relationerna mellan den franska statsledningen och det hemliga kabinetts sverigepolitik börja först omkring årsskiftet 1771–72. Han hävdar att le Secret före denna tidpunkt i stort sett har accepterat den officiella politiken visavi Sverige och huvudsakligen fungerat som ett kontrollorgan.⁸ Det kändedom om Sveriges yttre politik närmast efter statshövdningen 1772, Historiskt Bibliotek VI, s. 141. TH. WESTRIN, Rec. av J. V. A. de Broglie, Le Secret du Roi, Historiskt Bibliotek VII, s. XXXI f.

³ G. DE RAXIS DE FLASSAN, Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française, VII, s. 117 f. Hemliga handlingar hörande till Sveriges historia efter konung Gustaf III:s anträde till regeringen (Utg. av J. E. SCHARTAU), III, s. 142.

⁴ STIEGUNG, a. a., s. 265.

⁵ STIEGUNG, a. a., s. 273.

⁶ A. GEFFROY, Gustave III et la Cour de France suivi d'une étude critique sur Marie-Antoinette et Louis XVI apocryphes, I, s. 196.

⁷ STIEGUNG, a. a., s. 287 f.

⁸ STIEGUNG, a. a., s. 60, 90.

kan emellertid diskuteras, om denna gränsdragning verkligen är berättigad.

Den politik, som de Broglie stödde i den svenska frågan under månaderna närmast före revolutionen 1772 och som innebar, att det inte brådskade med ökningen av kungamakten och att det följaktligen inte heller fanns anledning att främja planerna på en kunglig statskupp, överensstämde med hattledarnas. Den franske utrikesministerns politik däremot innebar stöd åt det svenska hovets linje.⁹ Motsättningen hov – hattar hade emellertid funnits långt tidigare inom svensk inrikespolitik. Hur hade då den franska statsledningen resp. le Secret under tidigare skeden ställt sig till dessa båda rivaliserande svenska partier och deras strävanden?

En undersökning rörande förekomsten av väsentliga avvikelser mellan officiell och hemlig fransk sverigepolitik ger för tiden fram till våren 1766 ett negativt resultat; några sådana avvikelser har inte kunnat påvisas. Men det är av vikt att i detta sammanhang fastslå, att det inte var de Broglie utan den franska statsledningen, som intog en annan hållning i den svenska frågan under denna period än under 1772. Stöd åt hattarna i främsta rummet och ingen kunglig statskupp var de gemensamma grundprinciperna.

Då hertigen av Choiseul i april 1766 för andra gången tog hand om posten som fransk utrikesminister, medförde detta emellertid en omedelbar omläggning av den officiella politiken gentemot Sverige. Den nya politiken avsåg »att verka för kungamaktsens ökande genom en revolution under Lovisa Ulrikas ledning. Samtidigt skulle Frankrike frångå sin tidigare ensidiga bundenhet till hattpartiet.»¹⁰

Det finns en grundläggande likhet mellan den inrikespolitiska situationen i Sverige vid den här aktuella tidpunkten och det läge, som rådde vintern 1771–72, alltså då hertigen av Aiguillon på samma sätt aktiviserade *sin* svenska politik: mösspartiet hade vid båda tillfällena just tagit makten. Som Stiegung har visat, följde le Secret 1772 inte med i utrikesministerns kursändring. Frågan är nu, om det hemliga kabinettet verkligen gjorde det 1766.

Den källa, som i detta sammanhang först tilldrar sig intresse, är ett brev från de Broglie till Ludvig XV den 1 juni 1766, vari le Secrets ledare kommenterar meddelandet om Choiseuls nya giv i fråga om

⁹ STIEGUNG, a. a., kap. XII och XIII, passim.

¹⁰ STIEGUNG, a. a., s. 78.

sverigepolitiken.¹¹ de Broglie framhåller för monarken, att Frankrike inte bör ge upp sin anknytning till ett svenskt parti (∩: hattpartiet), och dessutom förklarar han det nödvändigt, att man till den i le Secret invigde franske stockholmsambassadören Breteuil sänder några allmänna observationer i syfte att modifiera Choiseuls aktionsplan; ett förslag till sådana observationer är bilagt brevet.

Le Secret-ledarens brev utgör ett klart vittnesbörd om att denne inte gillande Choiseuls övergång till en aktiv och hovvänlig politik i den svenska frågan; de allmänt instämmande resonemang och fraser, som inleder brevet, är av uppenbart ostensibel karaktär och kan inte rubba helhetsintrycket av brevinnehållet.¹² Och än mer: om de observationer de Broglie föreslog verkligen blev avsända till Breteuil, är det liktydigt med att le Secret inte nöjde sig med ett passivt ogillande av utrikesministerns nya giv utan direkt sökte motarbeta denna. Observationerna blev avsända. Det skedde den 5 juni. Vilka modifieringar var det då, som le Secret rekommenderade?

Breteuil uppmanades att dryfta revolutionsplanerna närmare med anhängarna. Vidare skulle han undersöka, i vad mån man kunde öka kungamakten i Sverige med hänsyn till de franska intressena. Men dessutom instruerades stockholmsambassadören – vilket ur vår synpunkt är särskilt viktigt att konstatera – att söka övertyga Choiseul om att Frankrike också i fortsättningen måste stödja hattpartiet; man fick alltså inte svika detta parti för hovet.¹³ Det framgår tydligt, att le Secret sökte påverka Breteuils skötsel av de franska angelägenheterna i Sverige,^{13a} men man kan också märka, att det hemliga kabinettet inte nöjde sig med detta utan därutöver avsåg att genom honom förmå Choiseul att överge sin nya linje i den svenska frågan och återgå till den försiktiga och hattvänliga politik, som hade varit och alltjämt var le Secrets.

¹¹ Correspondance secrète du comte de Broglie avec Louis XV (1756–1774). Publiée . . . par D. OZANAM et M. ANTOINE. I: 199 (s. 378 ff.). Beträffande brevets datering se STIEGUNG, a. a., s. 78 not 3.

¹² Denna karaktär hos brevets inledande parties noteras ej av STIEGUNG, då han diskuterar brevet (a. a., s. 78).

¹³ Ludvig XV till Breteuil 5/6 1766, Archives du Chateau de Breteuil, Breteuil par Chevreuse, Seine-et-Oise. I uppsatsen citerat otryckt källmaterial har varit förf. tillgängligt genom att fil. dr Helle Stiegung och fil. lic. Bengt Petersson välvilligt ställt fotostatkopior, mikrofilmer och avskrifter ur sina materialinsamlingar till förf:s förfogande.

^{13a} Jfr även TH. WESTRIN, a. a., Historiskt Bibliotek VII, s. XXI m. anf. belägg.

Så tolkade visar dessa källor från försommaren 1766 en hållning hos det hemliga kabinettet i fråga om sverigepolitiken, som avviker från den franske utrikesministerns i samma riktning och i minst lika hög grad som 1772. Hurudan blev då utvecklingen under mellantiden?

Eftersom det kan konstateras, att Choiseul i september 1766 tillsvidare gav upp sin planer på en med franskt stöd genomförd kunglig statskupp i Sverige,¹⁴ frågar man sig närmast, dels vad som i samband därmed uttalades från le Secrets håll, dels vad som kan ha förmått utrikesministern att retirera från den aktiva linjen.

Under hösten 1766 diskuterade de Broglie sverigepolitiken i flera brev. Den 15 september antydde han för le Secrets sekreterare Tercier, att han fann utrikesministerns plan en smula överilad.¹⁵ Den 15 oktober berörde han i ett nytt brev till Tercier ett memorial, som hattledningen hade upprättat i augusti och som innehöll argumentation mot en omedelbar statskupp. Han karakteriserade då detta memorial som fullt av goda skäl och mycket slående (touchant).¹⁶ Den 14 december slutligen skrev han till samme adressat, att Breteuil nu inte behövde fler instruktioner från le Secret utan att det räckte att meddela honom, att han skulle följa Choiseuls system.¹⁷ De båda första källställena bestyrker direkt de Broglies negativa inställning till Choiseuls försök att bedriva en aktiv sverigepolitik, det sista gör det indirekt: sedan regeringspolitiken i den svenska frågan på nytt hade bringats att överensstämma med det hemliga kabinettets åsikter, behövde den tillsvidare inte påverkas.¹⁸

Då det gäller anledningen till Choiseuls reträtt, kan man konsta-

¹⁴ Choiseul till Breteuil 20/9 (av BETH HENNINGS, Gustav III som kronprins, s. 283, och STIEGUNG, a. a., s. 80, felaktigt daterat till 28/9) 1766, C. P. Suède 248, Archives du Ministère des affaires étrangères, Paris (nedan förk. AE). STIEGUNG, a. a., s. 80.

¹⁵ C. P. Pologne 285, AE. Att le Secret-ledaren i brevet talar om Choiseuls projekt som »plein de force et de dignité» är här inte det väsentliga utan bör uppfattas som en allmän, till intet förpliktande fras. Jfr STIEGUNG, a. a., s. 81.

¹⁶ C. P. Pologne 285, AE. Jfr STIEGUNG (a. a., s. 81), som anser omdömet gälla inte skälen mot en omedelbar statskupp utan i stället antydningarna om att kuppen senare skulle bli genomförbar.

¹⁷ C. P. Pologne 285, AE.

¹⁸ STIEGUNG (a. a., s. 82) anser tvärtom det anförda uttalandet i decemberbrevet visa, »att ledaren för det hemliga kabinettet nu helt anslöt till regeringspolitiken beträffande Sverige».

tera, att Breteuil förmedlade hattarnas ovannämnda memorial till utrikesministern och i övrigt delgav honom de mot de aktuella statskupsplanerna kritiska synpunkter, som han hade mött särskilt i hattkretsarna i Stockholm.¹⁹ Fastän stockholmsambassadören härvidlag uppenbarligen kunde verka i enlighet med sin egen övertygelse,²⁰ stod hans hållning också i samklang med de ovan nämnda »observationer» från le Secret, som hade tillsänts honom den 5 juni.²¹ Allt talar för att det var informationerna från Breteuil, som var det direkta skälet till att Choiseul avstod från planerna på att framkalla en kunglig statskupp i Sverige.

Då Choiseul på hösten 1766 böjde sig för motståndet mot sina statskupsplaner – ett motstånd, som alltså mötte såväl från Breteuil som från le Secrets ledning – betydde detta emellertid inte, att han definitivt avstod från dem. Det dröjde inte längre än till den 12 mars 1767, förrän han i en skrivelse till Breteuil på nytt tog upp dem.²² Stockholmsambassadören höll dock fast vid sin och le Secrets linje från föregående år och drog sig inte för att genom passivitet²³ i praktiken motarbeta sin chefs planer.

Drygt ett år senare, i maj 1768, framförde Choiseul åter en gång sina önskemål om att en statskupp skulle förberedas och genomföras i Sverige. Det skedde i ett brev till abbé Duprat, som vid denna tidpunkt förestod den franska legationen i Stockholm.²⁴ Närmare instruktioner, bl. a. innebärande att företaget skulle äga rum på hösten samma år, utfärdades i slutet av juni.²⁵ Utrikesministern upprepade

¹⁹ Breteuil till Choiseul 22/8 1766, C. P. Suède 248, AE (med hattmemorialet *Réflexions des patriotes suédoises . . . bifogat*). HENNINGS, a. a., s. 282. STIEGUNG, a. a., s. 80.

²⁰ Redan den 27 maj 1766, alltså drygt en vecka innan le Secrets »observationer» till Breteuil avsändes, förfäktade stockholmsambassadören i en depesch till Choiseul i stort sett de åsikter i den svenska frågan, som le Secret-ledningen gav uttryck för i observationerna (C. P. Suède 247, AE. HENNINGS, a. a., s. 281. STIEGUNG, a. a., s. 79).

²¹ Om »observationerna» stärkte honom i hans övertygelse i så hög grad, att det fick praktisk betydelse, kan dock ej avgöras. STIEGUNG vill för sin del framhäva betydelsen av »motståndet i Sverige» som yttersta orsak till den franske utrikesministerns reträtt (a. a., s. 80).

²² C. P. Suède 249, AE.

²³ STIEGUNG, a. a., s. 91 f.

²⁴ Choiseul, till Duprat 8/5 1768, C. P. Suède 252, AE.

²⁵ Choiseul till Duprat 29/6 1768, C. P. Suède 253, AE. STIEGUNG, a. a., s. 95.

sedan sina påstötningar i augusti och oktober,²⁶ men utan något egentligt resultat; krisen under årets sista månad i samband med Adolf Fredriks abdikationsshot och mössrådets försök att regera med den kungliga namnstämpeln var ingalunda den revolution Choiseul hade avsett utan ur hans synpunkt en ren halvmesyra.²⁷ Liksom tidigare måste han resignera i statskupsfrågan. Därmed saknades det åter skäl för le Secret att aktivt motarbeta utrikesministrarnas sverigepolitik. Att de Broglie bibehöll sin negativa inställning till det svenska hovet är dock tydligt; i ett brev till Ludvig XV den 20 september 1769 riktade han kritik mot drottning Lovisa Ulrika.²⁸

I februari 1770 sökte Choiseul för sista gången inleda en mera aktiv fransk politik i Sverige. Tillsäggsättet var nu ett annat än tidigare. Kronprins Gustav inbjöds i hemlighet att komma till Paris för att personligen med den franska statsledningen diskutera gemensamma angelägenheter.²⁹ Utrikesministern blev emellertid inte i tillfälle att själv delta i dessa diskussioner. Innan den svenske kronprinsen hade hunnit fram till den franska huvudstaden, var Choiseul störtad.³⁰ Så sent som från den 18 november 1770, ungefär en månad före hans fall, föreligger emellertid ett belägg för hans engagemang på det svenska hovets sida mot speciellt den dominerande gestalten bland hattledarna, Axel von Fersen d. ä.³¹

Därmed är cirkeln sluten. En av dem som hade bidragit till att framkalla Choiseuls fall var d'Aiguillon, hans efterträdare.³² Men motsättningen dem emellan gällde inte sverigepolitiken; där befann sig den nye utrikesministern snart på samma aktiva linje som före-

²⁶ Choiseul till Duprat 14/8 1768, C. P. Suède 253, AE. Choiseul till Modène (ny fransk sverigeambassadör) 16/10 1768, C. P. Suède 255, AE. STIEGUNG, a. a., s. 95 f.

²⁷ Choiseul till Modène 24/1 1769, C. P. Suède 255, AE. HENNINGS, a. a., s. 350. STIEGUNG, a. a., s. 98.

²⁸ Correspondance secrète du comte de Broglie avec Louis XV (1756–1774). Publiée . . . par D. OZANAM et M. ANTOINE. II: 322 (s. 206). STIEGUNG, a. a., s. 105.

²⁹ Creutz' apostille particulière till kanslipresidenten Claes Ekeblad 9/2 1770, F. 509, UUB.

³⁰ STIEGUNG, a. a., s. 155 m. anf. litt.

³¹ Choiseul till legationssekr. i Stockholm Barthélemy 18/11 1770, C. P. Suède suppl. XII, AE. STIEGUNG, a. a., s. 136.

³² STIEGUNG, a. a., s. 155 m. anf. litt.

trädaren gång på gång hade sökt driva. Le Secret å sin sida höll också under d'Aiguillons tid fast vid uppfattningen, att den franska sverigepolitiken borde följa en passiv linje.

In summa: le Secrets hållning i den svenska frågan under de Broglies tid var konsekvent. Den kom därigenom tidvis att stå i klar motsättning till den franska statsledningens sverigepolitik.

Lennart Sjöstedt

RÉSUMÉ

Dans sa thèse de doctorat « La diplomatie secrète de Louis XV et la Suède de 1752 à 1774 » Helle Stiegung a pu montrer que le Secret du Roi et le gouvernement français officiel suivirent des lignes différentes au sujet de la politique se rapportant à la Suède pendant la période qui précéda et suivit immédiatement la révolution de 1772 en Suède. Le gouvernement, avec le ministre des Affaires Etrangères d'Aiguillon en tête, misait sur la révolution et contribua activement à assurer son succès et ses résultats. Le Secret par contre préconisa pendant cette même période une politique française des affaires suédoises plus passive.

Cette différence de conception sur la politique à tenir dans la question suédoise existait déjà cependant avant 1771, date à laquelle d'Aiguillon devint ministre des Affaires Etrangères. Elle est démontrable au moins à partir du printemps de 1766, lorsque le duc de Choiseul fut pour la seconde fois nommé ministre des Affaires Etrangères. En effet, à l'inverse de ce que l'on croyait autrefois, le Secret n'accepta pas les tentatives répétées de Choiseul pour faire pencher la politique en faveur d'un coup d'état royal en Suède. En 1766, au moins, le cabinet secret essaya de les contrecarrer d'une façon active. La ligne que suivit le Secret dans la question suédoise fut donc pendant la deuxième période de Choiseul comme ministre des Affaires Etrangères la même que ce qu'elle avait été avant 1766 : elle déconseillait de s'engager à fond et recommandait un appui prudent au parti des Chapeaux.